

DE CONSOLATIONE HISTORIAE...

Lackó Miklós, 1921–2010

1

Hérodotosztól, Thuküdidésztől Tacitusig az ókori történetírás legnagyobb klasszikusait olvasva világosan kitetszik: a historiográfia semmiféle *vigasztalással* nem szolgál, nem is szolgálhat, hiszen önként vállalt feladata elsősorban a filozófia érdeklődési körén kívül rekedt efemer jelen megragadására irányul, igaz, a maga hitelességében előtárt eseményrendet némi erkölcsi tanulsággal fűszerezve. *Vigasz* – ilyesmit még a tulajdon apósa, Agricola dicsőségét zengő, Cicero és a sztoa szellemével áthatott Tacitus sem szándékozott nyújtani; a *consolatio* „műfaja” a kései antikvitás, pontosabban a börtönében sínylőddő államférfi és filozófus, Boëthius „találmánya”, aki igazi platonikusként – miközben önmagának nyújtott lelki támaszt – eljövendő koroktól várhatta a dicsőséget és a halhatatlanságot.

Mindaz, ami az ókori példák kapcsán elmondható, hatványozottan igaz a történetírásnak az európai kultúrában betöltött szerepére, különösen az elmúlt kétszáz évre, amióta a történeti filológia a maga kényszerű, ám biztonságot nyújtó folyammedrét csak ritkán merészelt elhagyni, mégis, hosszú életének utolsó évtizedeiben egyre inkább a kultúrhistoria, illetve a történetfilozófia felé elkötelezett Lackó Miklós tudósi mentalitására – megítélésem szerint – elsősorban az a derűbe hajló *megbékélési* vágy a jellemző, amely a filológust mind tudományága, mind pedig választott tematikája, korszaka iránt eltölti. A megbékélés ilyesfajta vágya pedig – bármily abszurd következtetésként hasson is! – vigaszt vár és vigaszt kínál főleg a kibeszéletlen, megemésztetlen s ily módon folyamatosan „elhazudott” közelmúlt valahány (szem)tanújának, egészen pontosan a történetírás thuküdidészi „alkotóközösségének”. Az iméntieken túl Lackó Miklósnak mindenekelőtt a két világháború közötti időszak szellemi életét feltérképezni igyekvő munkásságát tanulmányozva az is nyilvánvalóvá válik, hogy Magyarországon a humán tudományok közül a történetírás legalább ugyanannyira az egyéni és a kollektív identitáskeresés bevett útja, mint amennyire a történő múlt feltárásának a vágya. A nagyszabású szellemi arc- és pályaképek – Szekefű, Fülep, Kerényi, Németh László, Prohászka Lajos, Tolnay Károly a legfontosabb megörökített figurák Lackó galériájában – sokszor azt a benyomást keltik, hogy a történész a legszemélyesebb, baráti viszonyban áll az előbb megnevezettekkel (jöllehet, tudtommal, egyiket sem ismerte), s az éppen félbehagyott beszélgetések magától értetődően folytatásra várnak. Nagyszabású tablót testesítenek meg ezek a portrék a történetírás ódon, XIX. századi várkastélyában, ám korántsem valamiféle dicső múlt mementói gyanánt. Az arcvonások sohasem öltenek „archaikus kontúrokat”, másként fogalmazva: a portrékon nem fedezhető fel semmiféle tudatos archaizáló szándék. Nagyjából a 70-es évek elejétől szisztematikusan íródó tanulmányokban Lackó újra és újra nekigyürkőzik egy-egy arckép fölvezetésének, mindenekelőtt a Szekefűről,

de hasonlóan a Fülepről avagy Kerényiről készült írások jelentik erre a legjobb bizonyítékot.

Persze nem csupán a történész érdeklődésének a tárgya és jellege változik folyamatosan az elmúlt évtizedekben, hanem maga a történész is, még ha Lackó Miklós életútját nem jellemzik is látványos politikai pálfordulatok. De ha az iméntiek nem is, gondolkodásmódjának mélyreható átalakulása annál inkább. Ezekben a napokban, amikor a társadalomtudósok nagy része már megint – diszkrétan avagy látványosan, de – változtat valamiscskét ideológiai látószögén, Lackó sem úszhatná meg, hogy föl ne hánytorgassák: közvetlenül a háború után, bölcsészhallgatóként, minisztériumi hivatalnokként, majd mint pártiskolai oktató, végül pedig – 1954 óta egyetlen munkahelyén, az MTA Történettudományi Intézetében – kutatóként, nagyjából a 60-as évek közepéig rendes-becsületes marxistaként, kezdte tudományos pályafutását. Balról indult, mint legközvetlenebb barátai közül – Hanák Pétertől Litván Györgyig – szinte mindenki, s liberális gondolkodóvá alakult, miként barátai és kollégái közül oly sokan. Noha életművének meghatározó tematikáját, illetve annak súlyát alig-alig érintik, maga Lackó tökéletesen tisztában volt gondolkodói metamorfózisának jellegével, szerepével, s különösen az elmúlt 10-15 évben próbálkozott meg valamiféle számvetéssel. Igaz, itt nem összefüggő confessióra kell gondolni, hanem csupán néhány zárójelbe tett mondatra (amikor a szerző „kiszól” a szövegből), eltéveszthetetlen gestusra.

1996-ban, amikor 75. születésnapjának tiszteletére a Történettudományi Intézet akkori igazgatója, Glatz Ferenc, SZIGET ÉS KÜLVILÁG címmel reprezentatív kötetet jelentetett meg az ünnepelt tanulmányaiból, Lackó Miklós egyetlen írást sem válogatott be a 60-as években vagy még korábban fogant munkái közül. Történeti munkásságának ez az időszaka – amelyik jobbra két tárgyterület, a két világháború közt a munkásság szociológiai, kulturális megoszlása, valamint a honi fasizmus, nyilasmozgalom ideológiai háterszága köré összpontosul – mindamellet nem tűnt el nyomtalanul, nem került sor semmiféle látványos visszavonásra, sokkal inkább arról van szó, hogy becsületes filológusként és szellemi emberként nevezett újra és újra neki-gyűrűközött a hajdani tematikának, nyilvánvalóan a Rákosi-korszak, illetve az '56 után befagyott levegő megkövetelte ideológiai lözöngök nélkül. Nagy terve: folyamatosan, egyre sűrűbb gondolati rácsozattal lefedni a két világháború közötti magyar elitkultúra „szellemi térképét”, részben az újragondolt és újraírt hajdani kísérleteken alapult. (Szabó Ervin, Révai József, Lukács György „Blum-tézisei”, Molnár Erik, 1956-tól a 60-as évek elejéig ívelő, mindenkor a Pártközpont vezényelte történészviták részint újragondolt formában kerülnek elének, részint az említett terv kiegészítő mozzanatai, adott esetben pedig a történész saját, átélt emlékei gyanánt.) Mindamellet az idézett, 1996-os válogatás elég pontos támpontul szolgál arra vonatkozóan: maga az auktor mit tart a legfontosabbnak feltorlódo életművében belül. A válaszra nézve, mondhatni tökéletes az összhang író és kritikusa között; az életmű ilyen értelemben felfogható epicentrumát három, a 70-es, illetve a 80-as években napvilágot látott tanulmánykötet jelképezi, bennük a már említett nagyszabású, a két háború közti periódus politikai, kulturális életét megörökítő tablóval. A VÁLSÁGOK – VÁLASZTÁSOK (1975), a SZEREP ÉS MŰ

(1981), valamint a KORSZELLEM ÉS TUDOMÁNY (1988) című kötetek írásai – főleg néhány remekbe szabott portré – a Horthy-korszak egész ideológiai színskáláját leképezik, a lumpen, illetve a „dzsentroid” szélsőjobb fajelméleti mítoszaitól egészen a marxizmussal, sőt a bolsevizmussal kokettáló messi-anisztikus társadalomelméletekig, a józan vagy inkább szalonképes közép-re helyezve azt a két irányzatot, amelyik ma is a Horthy-korszak rokonszenves örökségének tűnik: a XIX. századi hagyományokon nyugvó liberalizmust, illetőleg – Lackó sajátos elnevezésével – a „status quo konzervativizmust” (SZEKŰ-PROBLÉMÁK. In: KORSZELLEM ÉS TUDOMÁNY. Gondolat, 1988. 89.). Noha egzakt színeképelemzést végezni ezen a skálán tényleg nem lehet, Lackó mégis csaknem annyiszor írja le például a titokzatos „szellemi élet” kifejezést, mint a 20-as években a Geistesgeschichte legkiválóbb honi képviselői, Thienemanntól Zolnai Bélán át Prohászka Lajosig. Azt hiszem, nem egyébről van itt szó, mint Lackó Miklós egyik legfőbb történetírói erényéről, a kivételes *szenzibilitás*ról, arról, hogy képes a tőle alkatilag rendkívül távol álló Németh László „bőrébe belebújni” (sok tekintetben a Szerb Antal képviselte „mindenáron meg akarom érteni” módszert követve), éppen úgy, mint – mondjuk – Horváth Jánoséba. Az alkati inkonzisztenciák önmagukban nem jelentenek semmit, gondoljunk csak Kerényi, Németh László és Gulyás Pál időleges, illetve Németh és Gulyás mindvégig kitaró barátságára. Lackó Miklós könyveit (újra)böngészve, az életmű lezárultával egy sajátos új horizontot is felfedezni vélek: amennyiben a „szellemi térkép” – ugyancsak némiképpen egzakt módon – lefedési problémaként érzékeltethető, akkor jó reménységünk van arra nézve, hogy maga az auctor is fennakad előbb-utóbb az általa készített gondolati hálón.

2

Megismerés és identitás(keresés) viszonyát illetően s Lackó Miklós egész történelmi pályájának áttekintésére nézve – úgy gondolom – egyértelműen az a hosszú tanulmány érdemel elsődleges figyelmet, amelyet a szerző a *Századok* című folyóiratban tett közzé röviddel a halála előtt, s amely a Rákosi-korszak jelentős kultúrpolitikusának, egyben a Történettudományi Intézet első igazgatójának, Molnár Eriknek történelmi pályafutását kíséri meg áttekinteni. Molnár rendkívül ellentmondásos figurája lehetőséget kínál arra, hogy az 1950–53 közötti, általában éjszötétnek látott időszak kultúrpolitikájának elemzésén keresztül jóval árnyaltabb képet kapjunk a magyar történelemtudomány háború utáni „belviszonyairól”. Amellett, hogy a Molnárt közlő ismerő szerző írásában úton-útfélen elöbukkannak a bennfentes személyes visszaemlékezései, az egész honfoglalás és Árpád-kori magyar történelmet átértékelő pártfunkcionárius úgy jelenik meg előttünk, mint különféle, egymásnak feszülő érdekek kiegyenlítője, egyszóval mint olyan személyiség, aki még ebben az eszelős időszakban is egy ideológiával végletekig telített tudomány „konszolidálója”. Olyan egyéniségként tehát, aki konfliktusba kerül a korabeli történészvilág spiritus malignusának tartott Andics Erzsébettel, s aki a háború után folyamatosan egyengetni igyekszik a sok tekin-

tetben valóban kompromittált Mályusz Elemér pályáját. Egyáltalán, a szerző által megidézett Molnár Erik mindvégig Mályusz fényében vagy árnyékában tűnik fel, vagyis egy olyan, rendkívül erős (ha nem is túlságosan szimpatikus) egyéniség erőterében, aki jól érzékelhetően jelen van az 1983–86 között készült Szekfű-portréban is, amelyet én az egyik legjobb Lackó-írásnak tartok. (Két „nagy horderejű” figura személyiségének ütköztetése, mondhatni egyfajta latens dialógus formájában való felidézése Lackó Miklós egyik kedvelt történetírói eljárása. E módszert alkalmazza például Szekfű és Horváth János, Kerényi és Tolnai Károly, főképpen pedig Kerényi és Fülep levelezésének felhasználásával.)

Megkönnyítendő a kritikus feladatát, a Molnár Erik-tanulmány már valódi confessioelemeket is tartalmaz. Kitér az Intézet 1950 és 1956, valamint az 1956 és 1963 közti időszakának történetére, részletesen ismerteti az 1956 után – részint Molnár megjelent könyvei nyomán – tartott történészvitákat, a nyilvánosan közzétett dokumentumokat, illetve a Pártközpontban készült beszámolókat is. Mindeközben eléggé nyilvánvalóvá válik, hogy nem csupán egyfajta filológusi produkcióval, a közelmúlt eseményrendjét rekonstruáló rutinszerű történészmunkával állunk szemben, hanem csaknem egy egész élet számadásával, mindenfajta szerecsenmosdatás nélkül, még csak az emlékezés életre hívta vívódásokat sem megtakarítva. Az 1959-ben közzétett párttézisek, A BURZSOÁ NACIONALIZMUSRÓL ÉS A SZOCIALISTA HAZAFISÁGRÓL című „iránymutató” dokumentum intézetközi (a Történettudományi és az Irodalomtudományi Intézet tagjai egyaránt részt vettek az eseményen) vitájának rekonstrukciója közben Lackó például a következőket írja: „Végül meg kell említenem saját hozzászólásomat is, amelyet – visszatekintve – különösen rossz felfogásúnak tartok: egy »tisza marxizmus« jegyében a népieket és az urbánusokat egyaránt bíráltam.” (MOLNÁR ERIK ÉS A 60-AS ÉVEK TÖRTÉNEŠZVITÁJA. In: Századok, 2008/6. 1506.) Mi több, lapalji jegyzet formájában a szerző azt is megjegyzi, hogy „A pártközpontnak az Intézet vitájáról szóló beszámolója dicsérően említette felszólalásomat. Dicsérte Mályuszt is, aki »önkritikát« gyakorolt”. (Uo. 65. jegyzet.) De még ez sem elég, a lelkiismeret-vizsgálatot a végső szigorig folytatva (mint ha csak a hajdani iskola, a gödöllői premontreiek paptanárai diktálták volna a tempót), Lackó egy másik, 1960-ban, A NACIONALIZMUS TÖRTÉNELMI GYÖKEREIRŐL című, ugyancsak pártirányelvek alapján megtartott történészvita összefoglalása után, a vonalas, doktrinér hozzászólások kapcsán ezt olvashatjuk: „Az elmondottakhoz, az igazság kedvéért, hozzá kívánom tenni, hogy itt most utólag nem »kívülről bírálok«: ha én, e tanulmány írója, felszólaltam volna, lényegében ezekhez többé-kevésbé hasonló nézeteket képviseltem volna.” (I. m. 1509.)

Miként már évekkal a halála előtt többször is említést tett róla, Lackó Miklós hosszasan foglalkozott Molnár Erik történeti és politikusi pályafutásával. Gyanúm szerint nem elsősorban azért, mert hajdani igazgatójának tudói kvalitásai nyűgözték le (bár mindenképpen el kell ismerni, hogy a maga módján határozottan tehetséges emberről van szó), hanem feltehetőleg azért, mert személyében egyszerre testesült meg az a régi világ, amelyet a szerző környezetében jobbára csak igazi ci-devant-ok képviseltek – miként Mályusz, Hajnal István vagy Kosáry Domokos –, valamint az az új világ, amely különösen 1945 és 1960 között a szellem mélyrepülését jelentette majd’

minden kicsit is érzékeny gondolkodó ember számára. Mégis, sok más kor- és sorstársához hasonlóan Lackó pályafutása is ebben a lidérces új világban kezdődött, ahogy már említettem, „hívő marxistaként”. Sok más kor- és sorstársához hasonlóan gondolkodói metamorfózisa – szinte kényszerítő erővel – egyazon formai keretek közt és egyazon nyelven jeleníti meg azt a „habitusváltást”, amely filológusi érdeklődésének radikális átalakulásában, valamint az öregkori „belső számvetésben” egyaránt megfigyelhető. Egyik, nem kifejezetten szaktörténészként, az Ókortudományi Társaságban tartott előadásában Kerényi Károlynak Fülep Lajoshoz írott levelét idézi; az idézetben foglaltak érintik talán legmélyebben azt a megítélésem szerint „legbensőbb érdeklődést”, amelyről tudtommal Lackó Miklós expressis verbis sohasem beszélt. Az említett 1943. szeptember 7-én keltezett levelében Kerényi a következőket írja annak az embernek, akit magyarországi pályatársai közül talán a legtöbbre tartott: „*Ami hajt, még mindig – és mindinkább – több a pusztán történeti igénynél [...]. Ahová a görögség kutatójának el kellett jutnia, s ahová épp a vallásos, az abszolútummal meztelenül szemben álló ember megértésének el kellett vezetnie: az az ember megértése. Mint tudomány: az antropológia... Ehhez kell eljusson minden igazán humanisztikus törekvés. [...] Így találkozhatott »filológiám« előbb az etnológiával... s azután most a pszichológiával, amely végeredményben antropológia kellene, hogy legyen...*” Természetesen mindaz, ami egyértelműnek tűnik Kerényi életművének ismeretében (bár meg kell jegyezmem, hogy a már Svájcban élő ókortudós elgondolása is mérhetetlenül világosabb itt, mint – mondjuk – a *Sziget*-füzetek beharangozó programjának megírása idején, 1935-ben, amikor még mindenütt a „görög lényeg” és a „magyar lényeg” kissé gőzös fogalmak bukkannak elő; lásd: Kerényi Károly: TUDÓSOKNAK VALÓ. In: *Sziget I.* 1935. Reprint kiadás, Orpheusz Kiadó, 2000. 7–11.), csak áttételekkel lehet igaz Lackó esetében. Hiszen a történész szükségszerűen forrásokra alapozott, dokumentarista eljárása eleve határt szab a vallástörténész számára kínálgató eljárás módok alkalmazhatóságát illetően. Márpedig Lackó ízig-vérig történészként mindvégig betartotta a (céhes) mesterség megszabta követelményeket. Mégis, érezni lehet, hogy mindaz, ami – különösképpen a majd’ hét évtizedre terjedő munkásságának második felében – igazán érdekelte, az a mesterségbeli követelmények teljesítése után következik. A már többször szóba hozott „szellemi térkép” ugyanis a vizsgált figurák hús-vér lényének figyelembevételével készült, sohasem előfeltételezve azt, hogy *opus* és *vita* között áthághatatlan szakadék tátog. Ennek megfelelőek a „sorok közül” kiolvasható kérdések – hol húzódnak egy-egy korszakban a még vállalható életstratégia határai, a különféle ideológiák présében mit jelenthet a tudományos nyelv „őszinteségi foka”, hogyan működnek az elfojtáson, frusztráción alapuló társadalmak, főleg a mindenkori magaskultúra szintjén? Liberalizmus és konzervativizmus, szellemtörténet és pozitívizmus vitája csak ezután következik, néha egészen mesteri módon, olyan szubtilis formában érzékeltetve mindezt, ahogy az például Szekfű és Babits több évtizedes egymást győzködésének ábrázolásakor történik. (Miként ismeretes, ez a közvetett, nem személyes találkozásokon nyugvó egymást búvölés végül is úgy billent ki az egyensúlyi pozícióból, hogy – egyetlenegyszer! – Szekfű írt a *Nyugat*-ba, nem pedig Babits a *Magyar Szemlé*-be.)

Nehéz lenne számba venni, vajon az antikvitás, majdan az „európai kultúra”, csupán Phereküdesztől Porphürioszig, az allegorézishez hasonlóan hányféle *pszeudonyelvet* talált ki magának, vagy azért, hogy legmélyebb gondolatait elfedje, vagy pedig azért, hogy „újrakódolja”, újraértelmezze azt a tradícióállapotot, ahol és amikor még minden „szó szerint” volt igaz. Ha mindenképpen el kellene döntenem, mi az, ami Lackó Miklós kultúrhistoriái megközelítésében a legjellegzetesebb elem, akkor jómagam mindenképpen az előbb említett pszeudonyelvek felderítését és leírását venném az első helyre. A legújabb kori magyar történelem, csekély kivétellel, mondhatni aranybányaként kínálja fel a lehetőséget e sajátos nyelvészeti, etnográfusi tevékenységre. Feltéve persze, ha a kutató képes kívül helyezkedni a vizsgált jelenségvilágon, s nem szippantja be magába valamelyik, a saját törvényei szerint működő szellemi-kulturális közeg, hogy azután az egykori kívülálló maga is „anyanyelvi szinten” beszélje a kezdetben még idegennek ható idiómát.

Az eddigiek alapján talán nem meglepő, hogy a Lackó-féle szellemi térkép éppen azzal az időszakkal foglalkozik először, amelyik – nyilván nem a „magyar lelki alkat” radikális mássága folytán, hanem a *birodalom* mint uralmi forma jellegéből adódóan – e sajátos nyelvtörténet *ad litteram* korszakát zárja le. A századforduló és a századelő időszakáról van szó, amelyet Lackó Miklós nem egyszerűen a „véleményszabadság” légius kategóriájával jellemez – hiszen radikális megszólalásokban, vérré menő tudományos és publicisztikai vitákban a Horthy-korszak is bővelkedik –, hanem, jobb szó híján, a „szellemi élet” olyan szintű szabadságfokával, amellyel a magyar közgondolkodás azóta sem rendelkezik. A Trianon utáni, egyfajta szellemi Kurzleben tüneteit felmutató lázas negyedszázad pedig végképp nem. A korszak vitáinak nyelvi sztereotípiától, „nacionalizmus”, „konzervatív szemlélet”, „intranszigiens keresztény eszmék”, a magyarság sorskérdéseit firtató „nemzeti metafizika”, sovinizmus, nemzetkarakterológia, effektív fajelmélet, szalon-antiszemitizmus, dzsentriromantika stb. értelemszerűen mindenfajta értelmiségi közbeszédben megjelenik. Jószerével mindenki ezt az eklektikus nyelvet beszéli, még akkor is, ha megveti, sőt undorodik tőle. (A jelenséget – pártállástól függetlenül – a mai olvasó is behatóan ismeri, hiszen az elmúlt két évtized politikai közgondolkodása, különösképpen pedig az úgynevezett jobboldali irány jószerével mást sem volt képes kínálni, mint ennek a hajdani nyelvállapotnak a *Nachlebenjét*.) A személyes elgondolásokkal és meggyőződésekkel szemben kiépül az a bizonyos pszeudonyelv, amelyet mindenki ért, függetlenül attól, hogy a *Nyugatban* vagy a *Napkeletben* publikál-e, a HÁROM NEMZEDÉK-et olvassa-e inkább, avagy a *Szekfűtől* „jobbra” klasszifikálható Mályusz Elemér *A REFORMKOR NEMZEDÉKE* című tanulmányát, a népiesekkel szimpatizál-e, avagy a baloldali mozgalmakkal stb. Akárhogy álljon is a helyzet, a századelő utoljára tapasztalható, kivételes magassága abban mutatkozik, hogy ennek az anakronisztikus operettvilágnak a lelkes avagy cinikus propagátorait utoljára Ady és nemzedéke merészelte *par excellence* hülyének nevezni.

A fenti helyzetképpel, illetve megközelítésmóddal persze lehet vitatkozni, de mindenképpen hangsúlyoznom kell, hogy itt nem preconcepcióról, hanem végkövetkeztetésről kell beszélnünk, amennyiben az én „olvasatom” helyes. S ennek megfelelően vagy elfogadjuk, hogy a szellemi térkép nem csekély teoretikus általánosítást követel meg, tudván tudva, hogy más és más léptékkal egészen másféle kiábrázolások jelennek meg előttünk, vagy pedig a módszer olyan nyelvhez fog hasonlítani, amelyben a grammatikai szabályok száma meghaladja majd a szókészlet terjedelmét.

A Horthy-korszak szellemi életének elemzéséhez képest nyilvánvalóan egészen másféle nehézségeket támasztana például az 50-es, 60-as évek hasonló kórrajza. Hiszen ebben az időszakban szinte már semmi sem igaz ad litteram, sem a pártbrosúrák, sem a napi sajtó, sem pedig a társadalomtudományok nyelvén. Az a fajta olvasó és író közti „cinkos összekacsintás”, amelyről egykor Mészöly Miklós beszélt, inkább a 70-es évekre igazolható. Amint ezt a Molnár Erik-tanulmányban megfogalmazott, nagyon vázlatos kísérlet is mutatja, a hatalom és a társadalomtudományok prominens képviselőinek a viszonyát olyan mérvű kölcsönös cinizmus jellemezte, amely már a mondatok logikai struktúráját is befolyásolta. Amikor Lackó Miklós – teljességgel a saját emlékeire támaszkodva – áttekinti a Történettudományi Intézet történetét, nagyjából a 60-as évek közepéig, a hajdani kollégák és barátok sorában, valamint az utolsó szobatársak, Litván György és Hajdu Tibor mellett különös súllyal, illetve szeretettel kerülnek említésre azok, akik nem a szóban forgó pseudonyelvet beszélték, magyarán nagyjából azt írták le, azt mondták, amit gondoltak... A sor Kosáry Domokostól a tőle alkatilag olyannyira különböző Szabó Miklósig (akinek valódi tudósi és emberi nagysága csak az utóbbi időben mutatkozik meg igazán) nem túl hosszú, de ezen nincs is mit csodálkozni, hiszen – szimbolikus léptékkal – talán az 1981-ben napvilágot látott BIBÓ-EMLÉKKÖNYV minősíthető először valóban és nyíltan ellenzéki gesztusnak, olyan „értelmiségi megnyilatkozásnak”, amely a történelemszakma egy részét is érintette.

Lackó Miklós szinte valamennyi írása arról tanúskodik, hogy a filológus teljes harci díszben végzett munkája, a közelmúlt értelmezése majd’ mindig belefolyt saját sorsába, saját életébe. Ha másként nem, a genealógia eszköztárával, a barátok barátai, kollégák kollégái révén, gyakorta eleven jelenné változtatva az amúgy sem kővé merevedett múltat. A(z antik) mitográfia szemléletmódjának visszacsempészése a modern történettudomány műfogásai közé jól megmutatkozik Lackó kedvelt „három nemzedék” koncepciójában, amely persze csak stilizáló megoldás, irodalmiasított eljárás Asbóth János s főleg Szekfű Gyula elgondolásaihoz képest. Asbóth hőroikus nagyságai, Széchenyi, Vörösmarty, Kossuth, Petőfi, Deák és Arany (akik nemzedékként valójában nem is különültek el egymástól) helyén Szekfűnél már a hanyatlásvég képviselői, Tisza és Ady teljesítik be a magyar (bal)sorsot. Hozzájuk mérten Lackó „harmadik nemzedéke”, az *Apolló* című folyóirat szerkesztője, Faragó László, vagy a haláláig az Egyetemi Könyvtárban trónoló Mátrai László már aligha számíthat valamiféle „magyar metafizika” reprezentánsának, s nem feltétlenül azért, mert például az ÉLMÉNY ÉS MŰ szerzője ne lett volna eredendően rendkívül képzett és tehetséges tudós-

jelölt, hanem egészen másféle okból. Ha – amúgy meg nem engedhető – gondolatkísérletként „magyar metafizikáról” vagy „magyar tragédiáról” beszélnék is, be kellene látnunk, hogy különösen az utóbbi „műfaj” fennkölt egyéniségeket követel meg, nem pedig hitvány és elvtelen törpéket, akik 1945 után mindig is szép számmal tenyészték, de napjainkban végképp elárasztották a magyar közéletet. A három nemzedék, ez a bizonyos „mitikus genealógia” Lackó számára természetszerűleg nem azért bizonyult fontosnak, hogy belesatlakozzék valamiféle kortalan diskurzusba (noha ez a fajta alapállás nem lenne föltétlenül abszurd, hiszen az eredendő közegben – a háború, majd a Rákosi- és a Kádár-korszak közbejöttével – a legfontosabb következtetések konzekvens végiggondolása némi halasztást szenvedett), hanem azért, hogy ezzel a formális tagozódással dramaturgiai eszközt találjon a korszakok, politikai, tudományos paradigmák átfedéseinek leírására. Ha jól okoskodunk, s valóban mitikus genealógiáról beszélünk, akkor az egésznek amúgy sincs túl nagy jelentősége, hiszen a mitológia lényei, kortalan arcukat s még inkább időtlen tekintetüket egymás felé fordítva mindig is *egy-korúak* maradnak, függetlenül attól, hogy melyik nemzedékhez tartoznak.

4

A fenti, némiképp frivol megállapítás mindenesetre ahhoz a szellemi közeghez irányít bennünket, ahol (történelmi pályafutásának kezdeti szakaszát tekintve egyáltalán nem szükségszerűen) Lackó Miklós hazatalált. Ez a közeg pedig egyrészt a volt Kerényi-tanítványok (közülük Lackó számára a mai magyar klasszika-filológia doyenje, Szilágyi János György a legmeghatározóbb) – és „leszármazottaik” – köré épül, másrészt a már említett intézeti kollégák és barátok köré. Mindenesetre itt is egyfajta nagyon bennfentes világról van szó; nem véletlenül találkozhatunk az életműben oly sokszor a Kerényitől kölcsönzött *sziget* metaforával. Kicsit hasonló a helyzet ahhoz, ahogy már 1938-ban, a *KÖNYVEK ÉS IFJÚSÁG ELÉGIÁJÁ*-ban Szerb Antal (Kerényi lényének hiányzó, humoros oldala) érzékelteti barátjának honi szigetmagányát. Így ír: „*azt hiszem, lassankint megszűnik a vallástörténet is. Az utolsó magyar szekta, a Kerényi-féle Sziget elúszott...*” (Idézi Lackó Miklós: *SZIGET ÉS KÜLVILÁG. KERÉNYI KÁROLY ÉS A MAGYAR SZELLEMI ÉLET. In: SZIGET ÉS KÜLVILÁG. VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK. MTA Történettudományi Intézete, 1996. 313.*)

Élet és mű egyaránt különféle befejezést követelhet magának; lehet a vég elégikus, miként ezt a Szerb Antal-idézet mutatja, avagy a végletekig cinikus, ahogy azt például Szekfű pályafutása jelképezi, főleg politikai szerepvállalása moszkvai követként. (Emlékszem Glatz Ferencnek a 70-es évek végén a bölcsészkaron tartott kiváló Szekfű-értékelésére. A jeles történésznek a háború után a Múzeum-kertben tartott előadása kapcsán – amelyet „értelmiségi körökben” felfokozott várakozás előzött meg – a beszéd okozta csalódást érzékeltető Glatz a következőket mondta: Mit tehetett az átlag hallgató Szekfű érvelése hallatán? Egy részük köpött egyet, hazament – majd belépett a kommunista pártba...) A cinikus modell mellett patetikus példa is kínálkozik, ugyancsak Szekfűtől. Az 1873-ban írott *HÁROM NEMZEDÉK*-ét

Asbóth szabályos imával zárja – „*Óh urunk, mi Istenünk! Mindenható, te! [...] engedjed meg, hogy az undor vásári zajból kiküzködhessék az erős férfi, a nagy örökre méltó, aki igaz tettek által mutassa meg, hogy az ő zászlaja az, mely körül a nemzetnek sereglenie kell!*” (I. m. In: ASBÓTH JÁNOS VÁLOGATOTT MŰVEI. PPKE, Piliscsaba, 2002. 49.) E messianisztikus óhaj helyett Szekfű a HÁROM NEMZEDÉK 1934-ben fogant V. könyve végén megelégszik a következő visszafogott credóval: „*talán nem illúzió, nem vétkes illúzió ez: hinni a jövőben és az ifjúságban!*” (HÁROM NEMZEDÉK ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK. Egyetemi nyomda, 1938. 505.) Lackó Miklós pedig hasonló, patetikus szavakkal zárja 1986-ban befejezett Szekfű-tanulmányát. Miután a nagyívű pályaképet fölvezet, s Szekfűnek a mindenkori hatalom elfogadására irányuló „hajlamáról” tesz említést, mondván, hogy az erős kéz vezényelte hatalomváltás is jobb, mint a forradalom, Lackó a HÁROM NEMZEDÉK szerzőjének „*fájdalmas, tabula rasa-ra ösztönző pesszimizmusáról*” beszél, amely végül is nem volt más, mint „*hitelenség abban, hogy a magyarság önmagából ki tudja fejleszteni a demokratikus-humanista értékeket, létre tud hozni egy egészséges társadalmat. Nem akarhatjuk, hogy ebben a ma sem lezárt kérdésben Szekfűnek legyen igaza*”. (SZEKFŰ-PROBLÉMÁK. I. m. 101.)

Könnyen megeshet, hogy a történelmi józanságot és éleslátást (igazából ennyi lenne csupán a „*consolatio historiae*”) éppen a patetikus befejezés hívja életre. Ma, 2010 őszén, amikor minden jel arra vall, hogy *teljes egészében* Szekfűnek van igaza, s úgy tűnik, a magyarság képtelen a „*demokratikus-humanista értékek*” létrehozására, megőrzésére, mindenképpen intellemként hatnak Lackó Miklósnak 1986-ban leírt s a „*nem akarhatjuk*” cohortativusában összpontosuló szavai.

Rugási Gyula

RUTTKAY KÁLMÁN EMLÉKEZETE

Sárospatak, 1922. december 29. –
Budapest, 2010. október 14.

Tizenkilenc éves koromtól ismertem, ő akkor ötvenegy éves volt, akkor és még hosszan adjunktus az Eötvös Loránd Tudományegyetem Angol Tanszékén, én elsőéves hallgatója. Azt hiszem, az első ember volt, akivel az egyetemen találkoztam: hozzá voltam szemináriumra beosztva. Attól kezdve életem minden fontos eseményéhez, fordulatához kapcsolódott valamilyen módon, közvetve vagy közvetlenül. Nehéz lenne tehát tárgyilagosan hűvös hangon szólnom róla.

Nyolcvanadik születésnapjára írtam egy köszöntőverset, amelyben azt próbáltam meg elmondani, hogy személyiségének van valami kisugárzása, és a pusztán gondolat, hogy itt él a városban, segít a mindennapokban. Most, amikor azon gondolkodom, hogyan írjak róla búcsúztatót, elővettem egyetlen – egyébként ugyancsak nyolcvanadik születésnapjára megjelent, és, milyen jellemző, tanítványai által összeállított – önálló kötetét, hogy megnézzem, ő hogyan írt hasonló helyzetben. És azt láttam, hogy szeretve tisztelt Eötvös collegiumi tanárát, Keresztury Dezsőt köszöntve azt írta, hogy „*humánus-humanista lényének sugárzásával közvetlen környezetében, esetleg több, esetleg kevesebb embernek, üdítő kis oázist teremtett egy elsivatagosodó világban*”. Országh László halálakor pedig angol nyelvű búcsúztatójában arról írt, hogy személyes találkozások nélkül is mennyire erőteljes („*reassuring*”) volt pusztán a létének a gondolata. Ezek szerint neki is ez volt fontos azokban az emberekben, akik tanárai voltak, majd, ahogy írja, „*a dolgok természeténél fogva*” ez a viszony egy másfajta, baráti kapcsolattá alakult át. De azért, mint ebből is látszik, a tanár valamilyen módon a megváltozott kapcsolatban is tanár marad. Valóban, Ruttkay Kálmán elsősorban tanárnak tekintette magát, miközben, persze, irodalomtudós, szerkesztő, fordító is volt. De jellemzőbbnek gondolom ezt a szót: filológus. Angol filológiát tanított.

Elsőéves egyetemisták közül csak a legtájékozottabbak ismerték a nevét, nem tartozott az egyetem közszereplő oktatói közé. Néhány hét elteltével azonban már mindenki tudta, hogy óráin olyasmi történik, ami más szemináriumokon csak elvétve. Látszólag persze semmi különös nem történt: első alkalommal csoportját átvitte a könyvtárba, és megmutatta a kézikönyveket (szótárakat, irodalomtörténeteket, konkordanciákat), azaz a jövő filológus munkaeszközeit. Utána kijelölt bizonyos olvasmányokat a tizenhét éves és a tizenkilencedik század angol irodalmából, és azokat megbeszéltük. Módszere lenyűgözően egyszerű volt: először is, a kiválasztott olvasmányokkal semmi módon nem akarta azt a látszatot kelteni, mintha a teljes korszakot lefednék, vagy akár csak reprezentatív művei lennének. Erre a célra ott voltak az előadásai, bár teljességről azokon is csak erős megszorításokkal lehetett szó. Az egyetem nem erre való. A teljesség igénye egyébként magára a műre sem vonatkozott, Jane Austen *BÜSZKESÉG ÉS BALÍTÉLET* című regényének első oldalán például nem jutottunk túl. Igaz, amit abból kihozott,

abban benne volt az egész regény. A megbeszéléseken, kedves fordulatával élve, teljes vélemény szabadság uralkodott: bármit lehetett mondani, de csakis kellő érvekkel alátámasztva. Ruttkay visszatérő szava volt az angol „*idiosyncratic*”, és gyakran hozzáfűzte, hogy nincs magyar megfelelője, amivel ironikusan rögtön magát a szót, sőt annak használóját, azaz önmagát is jellemezte. Nem „egyéni”, nem „sajátos”, nem „különc”, hanem „*idiosyncratic*”. A másik fogalom, amelyre előszeretettel tért ki, az ízlés volt. Ez nagyon érdekelt, hiszen olyan meghatározhatatlan jelenség, amely azonban létezik, hat, s mi több, a tárgyilagosságnak álcázott kritikái értelmezések mögött is ott lappang. Ez az 1970-es években nem volt általános felfogásnak tekinthető. Mintha azt mondta volna (mert nem mondta), hogy tudomásul kell venni az egyéni hajlamokat, de szigorú vizsgálat alá kell vetni őket. Ami a fogalmakat illeti, azokat csakis akkor szabad használni, ha jelentésük tisztázott. Ha óráján valaki a romantika szót használta, azonnal lecsapott: mit is jelent pontosan. Mivel az illető néhány jól irányzott kérdés után biztosan belezavarodott a válaszába, a hozzászólást vagy újra kellett gondolnia, vagy (ez volt a gyakoribb) értelmét veszítette.

Mindebben volt valami beavatásszerű. Sok iróniával és öniróniával. Egyszer egy kevésbé ismert költő, George Crabbe *THE VILLAGE* című, tizennyolcadik század végi versét adta fel otthoni elemzésre, kaján mosollyal, mintegy mellékesen megemlítve, hogy Crabbe műveinek két példánya lelhető fel az országban, az egyik nála van otthon, és nem szándékozik a rendelkezésünkre bocsátani. Fel kellett tehát kutatni a másik példányt, amely az Országos Széchényi Könyvtárban volt, ahol csak helyben lehet olvasni, és mivel akkor fénymásolónak a híret sem hallotta senki, nem volt mit tennem, kézírással másoltam ki a közel hatszáz soros költeményt. Ezáltal azonban igen közeli kapcsolatba kerültem a vers szövegével, óhatatlanul is mintegy bensővé asszimiláltam.

Egyértelmű volt, hogy mit gondol az egyetemről. Nagyjából közömbös, milyen művet vitatunk meg, a módszeren van a hangsúly. Tanszéki értekezleteken kedvvel borzolta más felfogású kollégáinak kedélyét azzal, hogy kifejtette, el tud képzelni olyan – kitűnő képzést nyújtó – angol szakot, ahol a hallgatók öt év alatt a nevét sem hallják William Shakespeare-nek. De amikor később kutatásaik során beleütköznek a nevébe, pontosan tudni fogják, mihez kezdjenek vele. Tudáson tehát megemésztett, asszimilált ismereteket értett. Ezért aztán óráin nemigen lehetett nevekkkel dobálózni, irodalomtudományi elméletekre hivatkozni, főleg nem azért, hogy az önálló gondolat hiányát fedje el velük az ember. Hogy nem a nagy név, a kritikái tekintély, hanem a gondolat, továbbá a filológusi szakszerűség számít, azt azal szemléltette, hogy egyik alkalommal, amikor Alexander Pope *THE RAPE OF THE LOCK* (magyarul, mint nem mulasztotta el hozzátenni, Julow Viktor fordításában *FÜRTRABLÁS* címen olvasható) költeményének arról a részletéről esett szó, amikor a hódítani vágyó szép Belinda öltözőasztalán hadrendbe sorakoznak szépészeti tégelyei, megjegyezte, hogy egy korábbi szemináriumnál egyik hallgatója arról azt mondta, hogy itt a kozmetikum (*cosmetic*) világa kozmikus (*cosmic*) tágul. Azaz nem tulajdonította el még egy diák találó órai észrevételét sem.

Mindebből világos, hogy Ruttkay független gondolkodásra és az ezzel járó gondolkodói tisztességre tanított. Ezt értékelte a legtöbbre, és ha nagy szavakat akarnék használni, azt kellene mondanom, ezt tekintette az értelmiség legfőbb erényének. Nem mondta, mert nem volt didaktikus, de egyértelmű volt, hogy ez fontosabb, mint az előrehaladás a pályán, az elismerés külső formái. Ezt az elvet odáig sikerült fejlesztenie, hogy magyar–angol szakos diplomája után semmiféle tudományos fokozatot nem szerzett. Ami azzal a kétségtelen (és anyagiakban is mérhető) hátránnyal járt, hogy két évtizeden át volt adjunktus, nagy sokára lett docens, és így is vonult nyugdíjba. Másrészt azonban, bár ezt azonnal elhárítaná, azt is jelezte ezzel, hogy nem az ő teljesítményét kell a fokozatokhoz mérni, hanem fordítva. Egész lényével hitelesítette szemléletét.

Ezt a szemléletet nem szavakkal, hanem személyiségének egész habitusával adta tovább. Valóságos filológiai kutatómunka volt például kideríteni, hogy nyomtatásban hol olvashatók művei. Itt aztán egyik meglepetésből a másikba eshetett az ember. Elsősorban az anyag szűkössége, azután pedig ennek a szűkös anyagnak önmagán túlmutató jelentése miatt. Ruttkay Kálmán neve mint közreműködő szerepelt Shakespeare összes drámáinak a Franklin Társulatnál 1948-ban megjelent négykötetes kiadásában, és ugyanígy, az angol szakosok által mindennap forgatott Országgh-szótárban is. Egyszóval kétségkívül volt valami rejtett tevékenysége, amelynek látható nyoma mégis alig akadt. De azért akadt: mivel Ruttkay egyik kedvelt hivatkozása volt Samuel Pepys naplója, hamar kiderült, hogy magyarul az ő fordításában olvasható belőle válogatás. Fordítói munkásságában ennél tovább azonban alig lehetett jutni, ez teljesen idioszinkratikus: néhány esszé mellett (már nem olyan régen) lefordított egy könyvet a boszorkányüldözés történetéről, valamint A. E. Housmannek azt a nevezetes tanulmányát, amelyet óráin is meg-megemlített. Az ember örömmel fedezte fel Ruttkay nevét néhány válogatás élén (Defoe, Thackeray, angol esszéírók). És ami talán fontosabb: ebben a hallatlanul visszafogott írásos életműben hirtelen megnövekedett a magyarázó jegyzetek értéke. Thackeray SZNOBOK KÖNYVE, ESSZÉK, VÁZLATOK, LEVELEK című kétkötetes gyűjteményének jegyzetanyaga nemcsak informatív, hanem rendkívül szórakoztató is. Rangot adott az alkalmazott, periférikus filológiának, Ruttkay után mást jelentett kontrollszerkesztői jelentést vagy magyarázó jegyzetet írni. A nyolcvanas években az Európa Könyvkiadó jóvoltából meg kellett írnia néhány utószót Shakespeare egyes drámáihoz. Ez már nem volt akkora meglepetés, hiszen Ruttkay lényegében minden Shakespeare-összes kiadásában közreműködő volt, 1984-ben ő szerkesztette (Maller Sándorral) a MAGYAR SHAKESPEARE-TÜKÖR című tanulmánykötetet. A meglepetés ekkor már inkább az volt, hogy a sorozatszerkesztőnek sikerült rávennie, hogy megírja azokat az utószavakat.

A hetvenes évek végén véletlenül fedeztem fel a *Válasz* című folyóiratban 1948-ból egy Maugham-regényről írt recenzióját. Ekkor utánanézttem, összesen kilenc kritikát közölt a *Válaszban* és a *Magyarokban*, aztán pár évi szünet után az *Irodalomtörténetben*, a *Filológiai Közönyben* és más helyeken. Voltaképpen követhetetlen, hogy miért éppen arról írt, amiről, főleg, ha tudjuk, hogy milyen nehezen állt kötélnek. Minden felkérést kézből kontrázott. Így aztán nem is érdemes azon tűnődni, hogy a szerző filológusi

érdeklődésén túl mi fűzi össze Országh László ANGOL–MAGYAR KÉZISZÓTÁR-át, Németh László BŰN, Thomas Hardy EGY TISZTA NŐ című regényét, Swift műveinek német nyelvű összkiadását, József Attila verseinek angol fordítását és Krúdy Gyula cikkgyűjteményét. Az azonban feltűnő, hogy kollégáinak munkásságát milyen érdeklődéssel figyelte: az évek során kritikát írt Takács Ferenc FIELDING VILÁGA című könyvéről, Nádasdy Ádám SZENTIVÁNÉJI ÁLOMfordításáról és Péter Ágnes Keats leveleiből összeállított kötetéről.

Ugyancsak zavarba ejtő végigtekinteni angol nyelvű tanulmányain, amelyek tárgya a tizennyolcadik századi angol költő, Edward Young költészet-tani értekezése, egy jórészt ismeretlen költő, Sir Richard Blackmore, továbbá a tizenhetedik–tizennyolcadik századi angol kritika arisztotelészi hagyománya. Leghosszabb tanulmányában azt elemzi, hogy fogadták a kora tizennyolcadik századi Angliában az olasz operát. Írásait lehetőleg minél obskúrabb filológiai kiadványokban helyezte el.

Ruttkay Kálmán, aki évtizedeken át személyes jelenlétével, közvetlenül adta át tudását diákjainak, műveiben láthatatlan igyekezett maradni. Ez a láthatatlanság legjobban a tanítás melletti másik fő műfajában mutatkozik meg: Ruttkay életművének talán legterjedelmesebb része kontrollszerkesztői működése (csak remélni tudom, hogy szerkesztői észrevételei fennmaradtak). Nagy becsben őrzőm egykori John Donne-versfordításaimhoz fűzött megjegyzéseit, amelyek mennyiségileg bőven meghaladják a véleményezett mű terjedelmét. Ruttkay ezt a mutatványt állítólag regényekkel is elő tudta adni. Ennyi energiával komoly tanulmányt is írhatott volna Donne-ról vagy másokról. De nem írt. Ő csakis olyanokról írt, akiről mások nem vagy alig, és írásait olyan helyeken közölte, ahol csak azok fértek hozzá, vagy azok sem, akik célzottan keresték. Ennek sokféle oka lehetett. Ha az ok netalán kívülről lett volna egy olyan rendszeren, amellyel nem kívánt azonosulni, és amelyhez esetleg hozzáadódtak az őt ért méltánytalanságok, erre soha utalást sem tett.

Szakmai pályája ugyanis nehezen indult, és végig küzdelmes volt. De remek iskolái voltak, és ezek felvértezték: a Sárospataki Református Kollégium angol tagozatán érettségizett, ezután 1941-ben felvették az Eötvös Collegiumba. Ez a két intézmény, amely a véleményszabadság elvét valósította meg az oktatásban, formálta szemléletét. Harmadik egyetemi évét már csonkán tudta csak elvégezni, 1944 őszén pedig besorozták katonának. Németországba vitték, ahonnan 1946 decemberében jött haza. Visszatért a Collegiumba, amelyet már kikezdett (majd nem sokkal később szétbomlasztott, végül bezárt) a diktatúra. De Ruttkay még befejezte szakdolgozatát, amely már bevonulása előtt készen állt fő vonalakban. Cédulái azonban megsemmisültek, újra kellett kezdenie az egészet. Végzés után külföldi ösztöndíjakat kapott, de kiutazni már nem engedték. A *Magyarokat* és a *Választ*, ahol elindulhatott volna kritikus pályája, betiltották, mielőtt ez a pálya valóban kiteljesedhetett volna. De azért a *Válasz* szerkesztőségében, mintegy futólag, ám életre szólóan, egy másfajta képzésben is részesült, Sárközi Márta nagyvonalú és független szellemének jóvoltából. Ekkor egy darabig óraadóként tanított a Budapesti Pedagógiai Főiskolán és a Pázmány Péter Tudományegyetemen, de az angol szak leépítése miatt ezek a lehetőségek megszűntek. Az ötvenes években korrektori munkákból, szerkesztésekből és Országh László nagy-

szótárának munkatársaként alkalmi szerződésekből tartotta fenn magát. Pedig családos ember volt már, feleségével, Várkonyi Ágnessel, a nagyszerű történésszel két gyerekről is gondoskodniuk kellett. 1959-ben Ruttkay könyvtárosi kinevezést kapott az Országos Pedagógiai Könyvtárba, tehát jelentős kitérők után, csak 1963-ban került az ELTE Angol Tanszékeire. Itt pár év alatt valósággal intézményesült: évtizedeken át aligha akadt anglista, aki el tudta volna képzelni nélküle a tanszéket. 1993-ban nyugdíjazták. Ezután bő másfél évtizedig tanított még a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen: amikor egészsége már megromlott, autót küldtek érte. 2004-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjével tüntették ki. Utolsó éveiben is dolgozott, a tőle megszokott kiszámíthatatlansággal közölt írásokat a *Holmi* hasábjain. Hosszú évek óta különféle betegségek támadták meg, ezeket példamutató szellemi fölényvel viselte, de főleg az utolsó néhány évében mégiscsak megviselték.

Nem könnyű felfogni, mert annyira erős személyiség és eleven szellem volt ahhoz, hogy erre gondolni lehessen, de Ruttkay tanári és filológusi életműve most mégiscsak lezárult. Pályája szabálytalanságában is szabályos volt, és nem csak a kor függvényében, inkább annak ellenében. Azt hiszem, ha indulásakor és érett korszakában más politikai éghajlat uralkodik, akkor sem publikál könyvespolcnyi szakmunkát. Csak olyan kérdésekben látta értelmét, hogy nyilvánosan megszólaljon, amelyekben asszimilált, tehát idioszinkratikus véleményt tudott megformálni. Másmilyen véleménnyel fölösleges terhelni a papírt és az olvasókat. Talán ez az, ami az Eötvös collegiumi szellem lényege volt, és amit ő a maga egyéni módján átmentett és átadott hallgatóinak egy olyan időszakban, amikor ezt egy intézmény keretein belül is csak kívülállóként tehette meg. Ha lezárult életművére tekintek, azt gondolom, tanári és filológusi működését egybefogja személyiségének hallatlan integritása; életével pedig példát adott abból, hogyan lehet kedvezőtlen körülmények ellenére is megőrizni ezt az integritást. Szelleme különös fényt áraszt. Különös fényt, mert a dolgok visszájára is rávilágít. Bár többé nem lehet arra gondolni, hogy Ruttkay Kálmán egy budai házban könyvei között lapozgat, Vivaldi fagottversenyeit hallgatja, és valószínűtlenül keskeny pohárból whiskyvel kínálja vendégeit (mert még azt is tudta, hogy az igazi whiskypohár ilyen), a sugárzás nem szűnt meg. Atható, fényes.

Ferencz Győző

BENYHE JÁNOSRA EMLÉKEZVE

1926–2010

Benyhe János a tanárom volt.

Olyan hirtelen ment el közülünk, hogy szinte még itt van a jelenben. Alig egy hónapja, hogy együtt jöttünk el az Írószövetségből, Hárs Ernő születésnapján ünnepségre, és mentünk végig a Bajza utcán, ugyanott, ahol aztán október 23-án délelőtt összeesett. Jól elbeszélgettünk, és azzal váltunk el egymástól, hogy ha nem előbb, akkor novemberben találkozunk egy irodalmi konferencián.

Történelmi időkben ismerkedtem meg vele: 1957 februárjában, amikor a forradalom és a megtorlás hónapjai után újraindult az egyetemi oktatás, és az ELTE olasz tanszékén belül megalakult a spanyol szak, hazánkban az első: ő lett az egyik tanárunk, én pedig az első évfolyam egyik hallgatója. Herczeg Gyula, a spanyol szak alapítója hívta meg őt Horányi Mátyással és Kádár Bélával együtt vendégtanárnak. Aztán éveken át tanított bennünket (később másokat évtizedeken át): először latin-amerikai, később spanyol irodalomtörténetet adott elő, majd egy szemeszteren át Cervantesről beszélt. Előzőleg már megjelent a DON QUIJOTE-hoz írt előszava, és lehet, hogy az a szemeszter az ő számára már felkészülés volt a DON QUIJOTE első átdolgozására. Az olasz tanszék Paradisónak becézett kisebbik tantermében tartott órái egyetemi éveim legnagyobb élményei voltak, és máig őrzöm a latin-amerikai órákon írt jegyzeteimet. Talán ezeknek az óráknak és különösen Enrique Rodó híres esszéje, az ARIEL elemzésének köszönhetem, hogy érdeklődésem Latin-Amerika felé fordult. Tátott szájjal hallgattam, hallgattuk őt, mert úgy beszélt az irodalomról, ahogy addig még senkit sem hallottam, nagy műveltsége, széles európai kitekintése, érzékeny műelemzése és nem utolsósorban élőbeszédének precíz és gazdagon árnyalt mondatai lenyűgöztek, szóval egy olyan szellemi világba engedett betekinteni, amely igen magasan állt fölöttünk. Intellektuális fölénye megsemmisítő volt, és meg is semmisültünk. Tartottunk az íróniájától, szorongtunk, mégis csodálatosak voltak azok az órák, mert ott, a Paradiso meghittségében felejtetni tudtuk az odakint zajló ellen-„ellenforradalom” elkeserítő szövegeit. És hogy a meghittséget fokozzuk, áttettük az órákat a Kígyó utcai Apostolok presszóba, ahol aztán úgy éreztük, hogy egy irodalmi szalonban ülünk. Ez 1957–58-ban némiképp anakronisztikus volt, de legalább elmondhatom, hogy az Apostolokhoz jártam egyetemre.

Honnan hozta nagy tudását, hiszen alig több mint egy évtizeddel volt idősebb nálunk? Örökölt tehetségének, szülővárosa, Hódmezővásárhely Református Bethlen Gábor Gimnáziumának és az Eötvös Collegiumnak köszönhetette. 1926-ban született „egyszerű”, szegény családban, és már a gimnáziumban felfigyeltek rendkívüli nyelvtehetségére. Németh László is hallott róla, és az ÉGETŐ ESZTER-ben Benyhe Pisti néven meg is örökítette. Benyhe János egy hivatalhoz benyújtott életrajzában, bármilyen rövid volt

is, szükségesnek tartotta megemlíteni, hogy „sokat köszönhetett Tölcséri István könyvtáros-tanár úrnak, akitől először hallott a budapesti Eötvös Collegiumról – és az iskola ötvenezer kötetes könyvtárának, ahová szabad bejárása volt”. 1945-ben fölvettek az Eötvös Collegiumba, és beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem angol, francia és olasz nyelv és irodalom szakára. Szép tenor hangjával két évig volt a Zeneakadémia magántanulója, Ilosfalvy Róberttel egy csoportban. 1950-ben angol–francia szakos tanári diplomát szerzett. Utolsó egyetemi éve elején, a kommunista hatalomátvétellel és a Collegium mint tanintézet megszüntetésével párhuzamosan 1949 októberében, sok régi társával együtt, eltávolították a Collegiumból.

A Collegiumban született meg életre szóló barátsága és munkatársi kapcsolata Lator Lászlóval és Domokos Mátyással. 1957 döntő év volt számára: nemcsak az egyetemre hívták meg, hanem az Európa Kiadóba is, ahol külső munkatársból végre felelős szerkesztő lett, és aztán huszonkilenc éven át dolgozott Lator László mellett a latin csoport legendás szobájában, amelyben a magyar irodalom színe-java megfordult, és amelyet gyakran beborított Vas István szivarfüstje. Benyhe a többi költő-műfordító közül különösen Kormos Istvánt és Orbán Ottót szerette. Nehéz évek voltak, szörnyű munkák, szegény évek, de talán a legboldogabbak. Szörnyű munkák, mert Benyhe János egy szerzetes alázatával vagy igazgatói parancsra évtizedről évtizedre és sorról sorra csiszolta ki, írta át a mások által beadott fordításokat, egész műfordítói életműveket produkálva mások számára. Rengeteget dolgozott, sok fordítás jelent meg a saját neve alatt is, de talán a szerkesztői gályapad akadályozta meg abban, hogy azt, amit megjelent esszéi miatt nagyon vártam tőle, a latin-amerikai irodalom történetét megírja.

Nyolc nyelven tudott, de elsősorban spanyolból, portugálból és franciából fordított. Első fordítása, Jorge Amado ZSUBIABÁ-ja 1952-ben jelent meg. Legfontosabb műfordításai Cervantes, García Lorca, Cela, Cortázar, Vargas Llosa, Stendhal, Maupassant, Camus, Amado, Ramos és J. G. Rosa művei. Jelentős szerkesztői munkája volt a HESPERIDÁK KERTJE című spanyol lírai antológia, a latin-amerikai kisregény- és a latin-amerikai novellaantológia és a Stendhal-sorozat. Élete utolsó évtizedében Cortázar SÁNTAISKOLÁJÁ-n kívül (kapott is érte eleget a cím miatt) még letette az asztalra a DON QUIJOTE legújabb változatát, mely, bár megőrizte benne a Győry Vilmos által lerakott alapokat és Szász Béla javításait, tulajdonképpen már az ő fordítása.

Benyhe Jánosnak nem volt kora. Ugyanolyan délceg, jó tartású férfi volt, mint húsz-harminc évvel ezelőtt, és eszembe se jutott róla, hogy már több, mint nyolcvan. Az elmúlt huszonöt évben, a Corvinába tett kiruccanás után egyre lázasabban tevékenykedett, mint aki nem hajlandó megöregedni soha. A rendszerváltás meghozta számára a közéleti szereplés lehetőségét, és ő, a szerkesztői gályapad után, örömmel élt vele: 1990-től 1995-ig Magyarország braziliai nagykövete volt. Mondják, hogy műveltségével és szónoki képességeivel az egész diplomáciai kart elkápráztatta. 1995 után visszatért a műfordításhoz és az esszéíráshoz. Nyelvművelő rovatában magára talált: nyolc éven át, haláláig dohogott a *Heti Válaszban* nyelvünk romlása miatt, mivel a stílus nemcsak az ember, hanem az ország is. „Dohogásai” két kötetben jelentek meg, és előkészületben van a harmadik.

Kitüntetéseit is – a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje, József Attila-díj, Pro Literatura-díj, a brazil Dél Keresztje Nemzeti Érdemrend Nagykeresztje stb. – az elmúlt tizenöt évben kapta meg. Felesége megmutatta nekem az íróasztal állványához támasztott, kinyitott könyvet, Felipe Fernández-Armesto *THE AMERICAS* című művét, amelyet éppen fordított, angoltól.

2001-től a Magyar Pen Club főtitkára volt. Mondhatjuk, hogy „hivatali kötelességének teljesítése közben” halt meg, mert október 23-án délelőtt akkor érte a halál, amikor az Írószövetségbe sietett a forradalom emléktáblájának megkoszorúzására. Annak a forradalomnak az emlékművét akarta megkoszorúzni, amelyet sohasem tagadott meg.

Hosszú ismeretségünk során történt köztünk egy rejtélyes epizód, vagy több is annál, amelynek máig sem tudom az okát, de nem is tudtam volna meg tőle soha: 1968 nyarán, amikor a Magvető újdonsült lektoraként felfedeztem a kiadó számára a *SZÁZ ÉV MAGÁNY*-t, mi sem volt természetesebb számomra, mint hogy Benyhe Jánost kérjem fel a fordításra. De nem vállalta, többszöri kérésre sem. Így aztán, erőteljes igazgatói rábeszélésre, már-már parancsra, én láttam neki a feladatnak. Előzőleg viszont Benyhe kért fel engem egy megtisztelő munkára: Vargás Llosa *A VÁROS ÉS A KUTYÁK* című regényének fordítására. Nem vállaltam, talán elsősorban azért nem, mert akkor még féltem Benyhétől, és nem akartam a szerkesztői kése alá kerülni.

Benyhe tanár úr vagy később már János két nagy, életen át tartó szenvedélynek hódolt: a sakknak és a zenének. Mondják, már a Collegiumban dúltak a sakkcsaták Domokos Mátyással, aki sokáig profi sakkozó volt, mesterjelölt, aztán a szepezdi strand homokjában sakkoztak tovább hanyatt fekvve, fejből, behunyt szemmel mondvá be egymásnak, hogy C6, F5 stb., miközben a többi strandoló elhúzódtak mellőlük, mert azt hitték, bolondok: aztán az Európa Kiadó szobájában folytatódta hetenként háromszor a „téboly-sakk” estig tartó schnellpartijai, Lator László, Domokos Mátyás, Kormos István, Réz Ádám, Katona Tamás és később Szőnyi Ferenc, az újabb szobatárs részvételével. A játékosok nagy sakkbajnokok nevét vették fel, Kormos „Lasker” volt, Domokos „Capablanca”, Lator „Nimzovics”, János „az agg Euwe doktor”, majd amikor áttértek a bolondos fantáziáira, hol „Zsemlyemorzsa”, hol „Egy különös vágású, nagyszerű ember”, hol meg „Keményvaluta-kígyó” volt. A 90-es évektől aztán magára maradt Domokos Mátyással, és „Matyi” minden csütörtökön elment hozzá. Mondják, hogy 2006-ban, Domokos halála után János betette a sakkórát a dobozába, és azzal, hogy soha többé nem fog sakkozni, levitte a pincébe.

A zene viszont az utolsó napokig megmaradt. János már az Eötvös Collegiumban is énekelt, azaz úgy járkált a folyosókon, hogy közben olasz tenoráriákat énekelt, a többiek nagy derülésére. Róla szól a „Londonban sej...” dallamára írt collegiumi kuplé: „Inkább a Benyhe hangja kerengne az épületben szerteszét.” Az Európa Kiadóban viszont ő szerezte „A lektor is ember” című színdarab zenéjét – a címadó kuplét Vas István írta, és a címszerepet Réz Ádám játszotta egy vállalati ünnepségen. Nagyon emlékezetes produkció lehetett, mert először Ádámtól hallottam róla, azután

Jánostól, évtizedeken át. Felesége mondja, hogy János most is, mindennap énekelt legalább egy órát, kedvenc áriáit, és pianinón kísérte magát.

Elment hát a magyar hispanisztika Nagy Öregje. Kihez fogunk most már fordulni, ha valamit végképp nem tudunk? Hogyan leszünk meg az ő félelmetes memóriája nélkül?

Remélem, hogy most a nagy Paradiso tágas szféráiban sétál (kering) kubai barátja, Calvert Casey vagy miért is ne? Cervantes szellemével, és arról társalognak, hogy miért ért véget a spanyol irodalom aranykora, vagy Domokos Mátyással ül egy nyugodt helyen, és küzd a győzelemért egy végeérhetetlen, kétszemélyes sakkbajnokságon.

Székács Vera

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg

nka

Nemzeti Kulturális Alap